

Baş redaktordan: **Azərbaycanın böyük arxeoloq-alimi**

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda Şura Azərbaycanının ictimai və mədəni həyatında müstəsna bir hadisə baş verdi. Respublikanın 1939-cu ildən Kommunist Partiyasının canlı bütələrindən birinin - Jdanovun adını daşıyan bölgəsinin əzəli adı rəsmi dövlət qərarı ilə özünə qaytarıldı. Mil düzünün böyük bir hissəsini tutan bu bölgəyə Beyləqan adı verildi. Lakin az adam bildi ki, qədim və zəngin, eyni zamanda keşməkeşli tarix yaşamış bölgənin uzun fasilədən sonra əsl adının bərpa olunmasında arxeoloq alim Qara Məmməd oğlu Əhmədovun xidməti misilsizdir. Keçən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərindən 60-cı illərin sonlarına kimi davam edən arxeoloji axtarışların iştirakçısı olan gənc alim ilk vaxtlardan bütün səy və bacarığını sirlərlə dolu düzün qoynunda uyuyan tarixi abidələrin üzə çıxarılaraq öyrənilməsinə ağır zəhmət sərf etmişdi. Belə abidələrdən biri Örenqala adı ilə tanınan qədim əfsanəvi şəhər yeri olmuşdu. 20 ilə yaxın bir vaxt ərzində nəfəsi kəsən dözülməz istidə və şaxtada düzdə qazıntı işləri aparan istedadlı tədqiqatçı-alim son vaxtlara kimi Örenqala adı ilə tanınan şəhər yerinin 1221-ci ildə monqollar tərəfindən tutulan, talan edilən və viranlığa çevrilən məşhur Beyləqan şəhərinin xarabalıqları olması haqqında ehtimalların gerçək olduğunu dəyərli maddi mədəniyyət nümunələri əsasında təsdiqlədi.

Orta əsrlərdə Yaxın Şərqi mühüm sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən olmuş Beyləqan şəhərinin yerinin və adının bir neçə əsrdən sonra müəyyən edilməsi ilə bağlı rəsmi toplantıya dəvət alan Qara Əhmədovun keçirdiyi həyəcan hissi indiyədək yaddaşımdan silinməmişdir. Gördüyü böyük işin bəhrəsindən qürurlanan alim o vaxt uşaq kimi kövrəlmiş, göz yaşlarını saxlaya bilməmişdi.

Qara Məmməd oğlu Əhmədov dünyaya nadir abidələrlə zəngin olan bir diyarda göz açmışdı. Atası faytonçu, anası kübar xanım – bəy qızı olmuşdu. Uşaq vaxtı anasını itirən, ana nəvazişindən məhrum olan Qara müəllim ömrü boyu bu itkinin ağrısını çəkmiş, onun dəhşətindən xilas ola bilməmişdi. Onun qəlbinə hakim olan kövrək hislər və rəhmdillik çox güman ki, bundan irəli gəlmişdi. Qara Əhmədov sevincə şərik ola bilən nadir insanlardan biri kimi tanınmışdı.

Yadımdadır, jurnalımızın ilk sayını görəndə onun sevincinin həddi-hüdudu olmamışdı. Sonralar, jurnalın ayrı-ayrı saylarında onun imzalarının tez-tez görünməsi də təsadüfi deyildi. Qara Əhmədovun 20 il bundan əvvəl jurnalımızın birinci sayında şəri ilə vəsf edilmiş hissləri indi də qəlbləri oxşayır:

Biçindən yorulub günorta çağı
Kölgədə yatmağım düşür yadıma,
Kəndimiz, qurbanam sənin adına!
O qarlı düzlərdə altımda Boz at,
Ceyrana çatmağım yadıma düşdü
Kəndimiz, qurbanam sənin adına!

Qara müəllim 1928-ci ildə tarixi Qəbələ mahalının Çarxana kəndində anadan olmuşdu. Yazmağı-oxumağı balaca Qara doğma kəndində öyrənmişdi. Orta təhsilini qonşuluqdakı Hacallı kənd məktəbində başa çatdıran Qara Əhmədov o zamankı Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinə daxil olmuşdu. Hələ, tələbəlik illərindən elmə və elmi axtarışlara maraq göstərən gənc diqqətdən kənarda qalmamışdı; Fakültə Tələbə Elmi Cəmiyyətinə sədrlik ona tapşırılmışdı. Tələbə olarkən o, qədim Qafqaz Albaniyasının Yaloylutəpə mədəniyyətinə aid ilk məqaləsini çap etdirmişdi.

Ali təhsilini uğurla başa çatdıran Qara Əhmədov tezliklə Universitetin aspiranturasına daxil olmuş və sirlərlə dolu Arxeologiya elmini özünə ixtisas seçmişdi. Həmin illərdə ona Arxeologiya elminin əsasları üzrə mühazirələr oxumaq kimi məsuliyyətli və eyni zamanda çox şərəfli bir iş tapşırılmışdı. Məhz o vaxtlar, geniş bilik sahibi kimi diqqəti cəlb edən Qara müəllimin mühazirələrinə qulaq asmaq kimi xoşbəxtlik mənə nəsib olmuşdu. Arxeologiya elminin əlifbasını mən ondan öyrənmişdim.

Qara Əhmədovun ilk çöl axtarışları Mingəçevir qazıntıları ilə bağlı olmuşdu. Müharibədən sonra Azərbaycanda Kür çayı üzərində nəhəng su elektrik stansiyasının layihələşdirilməsi ilə bağlı yaxın gələcəkdə su altında qalacaq abidələri öyrənmək məqsədilə Mingəçevirdə geniş miqyaslı arxeoloji qazıntılar başlamış, bu qazıntılara rəhbərlik təcrübəli arxeoloq Saleh Mustafa oğlu Qazıyevə tapşırılmışdı. Qara Əhmədov da bu qazıntıların fəal iştirakçısına çevrilmişdi.

Mingəçevir qazıntıları zamanı Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Eneolit, Tunc və Dəmir dövrlərinə aid yaşayış yerləri və qəbir abidələri, eləcə də, Qafqaz Albaniyasının antik və orta əsrlərini əhatə edən arxeoloji artefaktlar üzə çıxarılmış, 20 mindən artıq nadir maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdi. Mingəçevir qazıntıları elm yoluna çıxan Azərbaycan arxeoloqları, o cümlədən, gənc tədqiqatçı Qara Əhmədov üçün böyük təcrübə məktəbi olmuşdu.

İlk qazıntılar zamanı kifayət qədər təcrübə əldə edən Qara Əhmədov çox keçmədən Mil düzündə başlanan geniş miqyaslı axtarışlara dəvət olunmuşdu. Qazıntılar keçmiş SSRİ və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyalarının birgə ekspedisiyası tərəfindən aparılmışdı. Tədqiqat üçün Mil düzündə

qoyunda yerləşən və Örenqala adı ilə məşhur olan qədim şəhər yeri seçilmişdi. Geniş arxeoloji qazıntılarla sənətkarlıq məhəlləsini açmaq, şəhərin möhtəşəm müdafiə divarlarını üzə çıxarmaq, eləcə də onun baş qapılarını açmaq bilavasitə Qara müəllimə müyəssər oldu. Qara müəllim gecəni gündüzə qatararaq, bu qədim şəhər yerində yorğunluq bilmədən 1964-cü ilə kimi işlədi.

Xoşbəxtlikdən taleyin hökmü ilə Mil düzündə başlanan qazıntı işləri sevimli müəllimimlə mənim axtarış yollarımı qovuşdurdu. Çox keçmədən mən də düzdə aparılan geniş arxeoloji qazıntılara qatıldım. Örenqala ilə yanaşı, düzün qalın torpaq qatları altında itib batan tunc dövrünün yaşayış məskənlərini və dəfn adətlərini öyrənməyə başladım.

Örenqala tədqiqatlarından əldə edilən zəngin arxeoloji tapıntılar əsasında Qara Əhmədova 1958-ci ildə namizədlik dissertasiyasını, 1972-ci ildə isə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmək nəsb olmuşdu. Qara Əhmədov Azərbaycanda Arxeologiya sahəsində doktorluq dissertasiyasını müdafiə edən ilk arxeoloq-alimdir. Bütün bunlar Qara müəllimi Qafqazda orta əsrlər şəhərləri və şəhər mədəniyyəti problemi üzrə ən yetkin arxeoloq kimi tanıtmışdı. Təsadüfi deyil ki, o, az vaxtdan sonra Azərbaycan Milli Akademiyasına həqiqi üzv seçilmişdi.

Orta əsrlər Arxeologiyası sahəsində ən mükəmməl mütəxəssis kimi tanınan Qara Əhmədov ömrünün son iyirmi ilini doğulub boya başa çatdığı qədim Qəbələ şəhərinin öyrənilməsinə sərf etmişdi. Onun rəhbərlik etdiyi ekspedisiya tərəfindən Qəbələnin qədim və zəngin tarixinə aid bir sıra dəyərli arxeoloji artefaktlar üzə çıxarılmış qədim şəhər haqqında təsəvvürlər əsaslı şəkildə genişləndirilmişdi. Sevimli müəllimim olmuş görkəmli alim haqqında son sözlərimi Mil düzündə mənim üçün həmişə müqəddəs qalan Örenqalada qələmə aldığım sətirlərlə başa çatdırmaq istəyirəm.

Çöl gündəliyimdən sətirlər...

9 oktyabr 1959-cu il

“Bir neçə gündür ki, bu qədim şəhər yerində yeni qazıntı işlərinə, axtarışlara başlanılmışdır. Bu dəfə qazıntılara, tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə təzəcə almış Qara Əhmədov rəhbərlik edir. O, arxeologiya elmindəki ilk böyük addımlarını burada atmışdır. Örenqalanın şirsiz saxsı məmulatının tədqiqat mövzusu seçmiş və onu müvəffəqiyyətlə başa çatdırmışdır.

Qara Əhmədov Azərbaycan Dövlət Universitetində mənim ilk arxeoloq müəllimim olmuşdur. Arxeologiyanın əsaslarına aid mühazirələri mən ondan eşitmişəm. O vaxtlar Qara müəllim çox gənc idi. İnsan dünyasını, onun keşməkeşli yolunu öz qüssəli qara gözlərilə böyük təəccüb və maraqla seyredirdi. Arxada qalan beş-altı il müddətində Qara müəllim az dəyişmişdir. Lakin indi onun gözlərində çaşqınlıq, təəccüb və məyusluq hissələrini də sezmək olur. Çətin həyat yolunun mənasızlığını dərk etmişdir, Qara müəllim? Bəlkə də bu onun şair təbiəti ilə bağlıdır. Axı Qara müəllim bir az da şairdir...”

Azərbaycanın fitri istedada malik dünyaşöhrətli arxeoloq alimi Qara Məmməd oğlu Əhmədov 2003-cü ildə uzun sürən xəstəlikdən sonra dünyasını dəyişdi. Onun yoxluğu Qafqaz arxeologiyası üçün böyük itki oldu. Yeganə təskinlik ondan ibarətdir ki, ömrü boyu həyatdan vaxtsız köçən anasının nisgilini çəkən Qara müəllim artıq onun müqəddəs ruhunun ziyası altındadır.

prof. Q.S.İsmayılzadə